

KORFESTÉS ÉS MŰVÉSZI ARCHAIZÁLÁS KODOLÁNYI JÁNOS *POGÁNY TÜZEK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

L Á N C Z I R É N

1. 1. A harmincas évek elején lezárult Kodolányi János művészi pályájának első nagyobb periódusa, szakít a régi témákkal, újakat keres.¹ A közelmúlt már nem érdekli, a régmúlt felé fordul, s ekkor születnek meg történelmi tárgyú regényei, melyek a XIII. századba vezetik az olvasót. *A vas fia* 1936-ban, a *Boldog Margit* 1937-ben, a *Julianus barát* pedig 1938-ban jelent meg. A regénytrilógia közös tárgya a tatárjárás, s Kodolányi „azt kívánja kifejezni, hogy ha a nemzet vezetői elbuknak is a meghasonlás következményeként, a nép törzse átvészeli a veszedelmet, ha kialakította védő-fenntartó életformáját: a rejtőzködést, s megmenti belső erőforrásait. K. szerint Julianus, Boldog Margit ilyen példamutató, heroikus magyar; egy-egy korszerű eszményképet valósítanak meg életük feláldozása árán, s ekképp eleven szimbólumok is (. . .) Az *Emese álma* című trilógiában még régibb időkbe, tágabb határok közé lépett: a kereszténység és a pogányság, Európa és a nomád magyarság döntő ütközését kívánta bemutatni (*Istének*, 1941; *Holdvilág völgye*, 1942; a 3. könyv – Koppány és Szt. István harca – a háborúban megsemmisült). A két regényben a pogány magyar életforma felelevenítése, plasztikus emberábrázoló, korfestő képessége ragad meg leginkább, az elhithető erő, mely a nagy arányokban mozgatott történet legapróbb részletét is átjárja”.² Fülöp László írja, hogy a két regény *Pogány tüzek* címen vált ismertté a negyvenes évek elején.³

A regény második kiadása 1968-ban jelent meg (Magvető Könyvkiadó).

A *Pogány tüzek* kötetei „csak »félig-meddig« voltak történelmi regények” – írja Csűrös Miklós.⁴ „... az *Istenek* (a *Pogány tüzek* c. történelmi ciklus első kötete) a X. századi magyarság életforma- és világlátásának »időtlen epikája«. Kodolányi Janus-arcú tehetsége itt is egyszerre fordul a múlt és a jelen felé;”⁵ és ahogy a *Boldog békeidők*, ez a regény is „egy zárt kisvilág életképszerű ábrázolásába lopja bele a fenyegető robbanás előérzetét; mindkettő – Németh László kifejezésével – »idillre teremtett környezetben« játszódik, de »a harc szimata és kimenetele itt van a levegőben«”⁶

A Taksony-kori regény hőseiben – írja Csűrös – kortársainkra ismerünk: a XX. század elejének „modern”, a „haladásban” vakon hívó embere fél lábával az évezredes múltban áll.

1. 2. A *Pogány tüzek* tehát töredék, sajnos, nem ismerjük a teljes művet, nem tudjuk, mit sejtet az egész. Ettől függetlenül azonban sok mindent bemutat számunkra a terjedelmes két kötet regényvilága. Történelmünk egyik válságos korszaka tárul elénk a *Pogány tüzek*ben. A merseburgi (933-ban) és az augsburgi (955-ben) vereség után kérdéssé válik, hogy miként alakul népünk sorsa: „képes-e megmaradni a magyarság a keresztény tenger közepén, vagy az lesz a sorsa, amit Csükül táltos jövendölt”.⁷ Kétféle életfelfogás, kétféle eszme találkozik a regényben, és küzdelmük dönti el, fennmaradhat-e a már letelepült magyar nép az új hazában. A nagy vereségek után megváltozott az életforma, Taksony fejedelem a 995-ös vereség hatására beszüntette a nyugati kalandozó hadjáratokat. Taksony fejedelem halála után (970 körül halt meg) fia, Géza lett a fejedelem, őt 973-ban keresztelték meg, de a pogányság elleni harc még sokáig tartott. Maga Géza fejedelem élete végéig áldozott ősi isteneinek is.⁸ „... minden emberi mozdulat mögött egyazon ok munkál: a válság tudatosodása. Ilyen ellentétszövevény lehetett Taksony és Géza kora: a forduló idő, a forduló társadalom, a forduló életformák végleges konfliktusai komorították. A kalandozások keresztény rabszolgákkal lazították fel a pogányságot, s létkérdések lappangtak a hitvilág ütközéseiben. A két nagy vereség nyomán egy életformának alkonyodott be. Megrendítette a pogány hitvilágot, gyepűik mögé kényszerítette a nomádokat, s a nyugalom évei felizzították a pásztorkodók és földművelők feszültségét.”⁹

Kovács Kálmán véleménye szerint a *Pogány tüzek* „mintha elmaradt volna a nagy történelmi epika minőségei mögött. Hiányzik belőle a *Boldog Margit* céltudatos, lélekelemző szenvedélye; hiányzik az a fajta történe-

lemértelmező elszántság, amely a pikareszk lazaságát is képes volt a kor folyamatainak boncolására koncentrálni *A vas fiaiban*".¹⁰

1. 3. A *Pogány tüzek* első kötetének története azzal kezdődik, hogy a „Lád nembéli Bese, a Sas, hetedízíglén ismert apák ivadéka, fiak és unokák nagytekintélyű örege” szálláshelyére egy keresztény pap, Kirill atya érkezik. De ekkor már több új vallású volt a szolgák és rabszolgák között. „A szolgaházba benyitván, Bese úr egy sereg nőt, férfiút meggyereket látott a füstösen lobogó csörje fényében, amint a földön térdelve, kezüket összekulcsolva elragadtatott áhítattal imádkoztak egy fából eszkábált félkarnyi jászolka előtt. A jászolban bársonnyal, kalárisgyönggyel szépen felöltöztetett fabáb feküdt.” Ez elképeszti a belépő Bese urat, de megdöbbsent amiatt is, hogy „Csépánt is, a szabadost” is itt találja. Ő mondja az úrnak: „Uram, engedj meg Isten szolgálóinak. A magunk szokása szörént dicsérjük Atyánkat.” A báb pedig, mondja a szabados, „Isten Fiát jelönti, uram”. És Bese úr toleráns: „. . . nem sokat hederített szolgálóira, felőle imádkozhattak, térdepelhettek, énekelhettek, ahogy akartak. Sokféle isten van, szolgáljon ki-ki a magáénak kedve szerint, az Öregisten, a hetvenhetedik égben lakozó Atya úgyis egy.” Vagy mégsem lehet közömbös? „De mi lesz, ha elharapózik az új hit a szabadosok között is? Fölfordul a rend, a békesség, megáll a munka. Az egyik ekkor ünnepel, a másik akkor. Hol ez nem dolgozik, hol az. Hol ez az isten kíván valamit, hol az. Végezetül csak az kell még, hogy a szolgálókból urak legyenek, s akkor aztán parlagon marad a föld, pusztul a barom, nem szűrnek bort a szőlőhelyen . . . Az urakból szolgák lesznek . . .”

De nemcsak a pogány hit rendült meg, másmilyen változások is vannak. Pl. Bese úr felesége, Balsam is, mint már mások is, faházban szeretne lakni, férje két ágyast hoz a házhoz stb. Tehát a konfliktusok sora bontakozik ki, de aztán minden elcsendesül. A szláv pap gyámoltalan ahhoz, hogy nagyobb változásokat hozzon, el is menekül, megnősül, máshol keres lakhelyet magának, nyilvánosan nem is terjeszti az új hitet.

A regénynek sok szereplője van, egy részük Bese úr uralma alatt él, neki dolgozik: ők szabad jobbágyok, rabszolgák, szolgák, van itt kondás, szőlőműves stb. Életükben fontos szerepet játszanak az emberi indulatok, gőg és nagylelkűség, féltékenység és szerelem; dolgoznak, isteneknek áldoznak, olykor-olykor vigadoznak. A regény fő alakja mellett persze más urakról is szó van. Feltűnnek a regényben, majd néhányan el is tűnnek, mint Bese úr is.

A második kötetben Tar Szerénd áll a központban, „s csak beszélgetésekből és néhány jelenetből villan elő ismét a pogányságra leselkedő keresztény kísértet”.¹¹ Szerénd fia, Ojbarsz története képezi a regény egyik szálát: a gyerek álmában megvív a fekete bikával, táltossá kell válnia, tehát nagy feladat vár rá. Ezt ki is mondja Dzsíd, a táltos, akinél tanul: „Kargán lesz a fiad. Hadat gyűjt, s fölemeli Eribülcü sasos kopóját. Kajár nevében bosszúra indul Eribülcü és Lél atyánk haláláért s gyalázatáért.” Ojbarsz megtanulja a táltosok titkait, és bár még gyerek, megismeri a testi szerelmet is. A történet másik szála: Tar Szerénd járja a fennhatósága alá tartozó vidéket, meglátogatja a vagyonos urakat. És így vezet el a regény világa bennünket a közélet, a politika szférájába. Tar Szerénd hadat akar szervezni Géza ellen, hogy harcoljon a teutonok ellen, mert szerinte így lehet leállítani a kereszténység terjedését. „... a béke éveiben valamiféle *akciót* sejtet a somogyi gyűlés, nagy erők összeütközését, de ebből sem lesz semmi. A fejedelmválasztás színpompájába torkollik a záró fejezet, pogány rítusok záporoznak ránk, mítosz és valóság olvad össze egy roppant tabló színes szöttesében.”¹² Tar Szeréndet megölik: „A penge recsegve zuhant a férfi vállpercébe, lehatolt a mélyen lüktető szívig. Hörögve dőlt a test, vetett magán egyet. A tátongó száj kiáltani akart, de sűrű vér szökött ki belőle, s mint a forrás, ráömlött a fehér ünnepi ingre.” Az új kapgán Ojbarsz lett.

S ha nem is a legjobban megkomponált mű a *Pogány tüzek*, „a korfestés és jellemteremtő kedv magasrendű teljesítményre képes”.¹³ Kovács Kálmán azt is hangsúlyozza, hogy a 41–42-ben keletkezett mű „mélyebb jelentésű lehet, hogy a »teutoninvázió« veszélyét, a nemzeti létezés kritikus periódusát ábrázolja Kodolányi. Nyugtalanítóan nehezedik ránk az ország katonai védtelensége, töprengésre készítetnek a belső ellentétek, a lelkek dezorientáltsága. A veszélytudat és a védekezés regényének készülhetett a *Pogány tüzek*, felhívás lehetett, amelyben talán a pogány lángokra feledkezés is túlmutathatott önmagán. A készülődésnek az a típusa lehetett, amely a múlt-tudat építésével igyekezett edzeni a jelent nagyobb megpróbáltatásokra”.¹⁴

Ezt Kovács Kálmán 1969-ben írta, de fenti gondolata a regényről ma is, számunkra is érvényes lehet. És természetesen magunk is sok mindent kiolvashatunk Kodolányinak e kevéssé ismert alkotásából.

1. 4. A *Pogány tüzek* korfestő ereje – mint több irodalomtörténész megjegyezte – valóban a mű egyik erényeként említhető. Megelevenedik előttünk a pogány világ, a pogány hitvilág, élvezhetjük a rítusok leírását, a hétköznapi élet, a munkafolyamatok rajzát. Vagyis mindennek re-

konstruált változatát. A saját leleményei mellett az író gazdag ismeret-anyagra is támaszkodott, és meggyőzően bizonyította, hogy jó ismerője mind a pogány mitológiának, mind az összehasonlító néprajznak, és az is kitűnik a regényből, hogy a Kárpát-medencébe letelepedett magyarság életformája sem ismeretlen számára. Csűrös Miklós írja, hogy „Kodolányi már a húszas évek elején, Csikesz Sándor vezetésével elmélyülten tanulmányozta a Bibliát, a vallástörténetet, az ókori keletről szóló irodalmat. A *Szép Zsuzskától A vas fia*ig és *Pogány tüzek*ig egy sor fontos műve tanúskodik a samanizmussal kapcsolatos tudós alaposágú ismereteiről; a *Boldog Margit*ban pedig a ferences mozgalom nyomán fellendülő középkori magyar misztika mély megértése-átélése tükröződik”¹⁵

Ha a fentiekben említett megállapításokat szem előtt tartjuk, azt ti., hogy a mű csak félig-meddig történelmi regény, melyben az író saját leleményeit is felhasználja, akkor is el kell fogadnunk a szöveg világát, tehát akkor is, ha jórészt fikcióról van szó, mert a „fikció vonzereje” bezár bennünket ebbe a világba, és a világ határai „arra készítetnek bennünket, hogy vegyük komolyan ezt a világot”¹⁶. Ha azonban nemcsak félig-meddig volna történelmi regény, akkor másként kellene megítélnünk. Ismét Ecóra hivatkozhatunk: „Ám a történelmi regény egyik alapvető fikciószabálya, hogy bármennyire képzelt személy szerepeljen is benne, minden egyéb többé vagy kevésbé meg kell hogy feleljen annak, ami az illető kor való világában történt.”¹⁷ Mivel a regény részben fikció, ismét Eco szavaival élve, az olvasónak be kell tartania a játékszabályokat, „hallgatólagosan el kell fogadnia egy fikciós egyezményt . . . Az olvasónak tudnia kell, hogy amit elbeszélnek, az képzeletbeli történet, de azért még nem szabad azt hinnie, hogy az író hazugságokat mesél . . . Mi pedig elfogadjuk a fikció egyezményét, és *úgy teszünk*, mintha az elbeszélte események valóban megtörténtek volna”¹⁸ (eredeti kiemelés).

A *Pogány tüzek* története fikció, de a történet idejéhez viszonyítva a még régebbi események és személyek valóságosak (a személyek, ha máshol nem, a mondavilágban), és a regényben levő kijelentések nemcsak „az adott történet lehetséges világának keretein belül igazak”.¹⁹ Ez pedig arra vall, hogy Kodolányi valóban sokat tudott arról, miként élhettek a magyarok a X. században.

2. Kodolányi több leírásában mutatja be szereplőinek öltözetét, a hozzá tartozó díszeket. „A vörös hajnali napfény pirosra festette [Bese úr] őszülő haját, megcsillogtatta hajfonataiba sodort gyöngyfüzereit,

széles mellén fémesen csillogott, s szinte vakítóan vetődött vissza kék gatyája bő redőiről” (I/5.). „A sátor ajtajában Balsam várta gazdagon hímzett, bokáig érő sötétzöld, bő szoknyában, aransárga bekecsben, csúcsos, gyöngyös sögkelével a fején, sárga, pirossal hímzett bocskorban. Vastag ujjain gyűrűk csillogtak, közöttük az a kristálygyűrű is, melybe ha belenézett, mindent meglátott, ami a nemzetségben történik” (I/142–43.). „Úr kell neki [Játéknak], kösöntyű, karperec, boglár, selyem és brokát” (I/137.). Halmudi „szakadt bocskort, kék gatyát, bőrzekét s birkabőr süveget viselt, tüsszöjéről egy csomó rováspálcika csüngött rézkarikából” (I/95.). És érdemes idéznünk azt a részt is, melyből kiderül, mi minden volt a vásáron: „Itt lovakra alkudoztak csúcsos süvegű, nagybajuszú, hallgatag férfiak. (. . .) . . . volt posztó és gyönyörűen szótt vászon, volt gyékénybocskor, bőrbocskor meg csizma, volt kucsma, kalpag, bunda, bekecs, ködmön, volt *keüs, csekmen, bilbeo, takki* és *börk*, volt bársonyból szabott nehéz, gazdag *szükmen, tomdir*, hófehér lenge *szilek*, díszes *csalma* és *maszma*, volt hímzett borvörös, égszínkék *töslük* és hosszú ujjú dzilán, habkönnyű vékony, majdnem átlátszó *bükendzsik*, arannyal díszített, minden nőt lázba ejtő *puta* és eső ellen védő *palasz*” (I/396.). A kiemelések eredetiek, de ezek a szavak számunkra ismeretlenek, de ha jó olvasók vagyunk, el kell hinnünk, hogy mindez kapható volt egy X. századi vásáron. De hogy mit neveznek meg a nevek, pontosan nem tudhatja még a mintaolvasó sem. Bár néha segít bennünket az elbeszélő, és egyet-mást megtudhatunk a számunkra ismeretlen ruhadarabokról: „Megigazította *töslükjét*, melynek aranyos hímzése kiragyogott a bekecs nyílása közül” (I/186.). „Kivéve a bárány lába előtt heverő két kardot, szarvakkal díszített *börkje*, csúcsos süvege fölé emelte . . .” (I/203.). „Bese úr megoldotta övét, letolta bocskorát, s könnyű, puha lenvászon *külmekjében* végigfeküdt a medvebőrön” (I/223.). „Dacosan lebiggyesztette két ajkát, igazgatta a fején a *szileket*, összehúzta keblén a piros *töslük* zsinórját, s megkötötte” (I/323.). „Megállt a lépcsőn, hátratólta a csúcsos *palaszt* . . .” (I/383.). A kiemelések itt is eredetiek.

Eleink sátorban laktak, Kodolányi egyik leírása a sátor készítéséről szól: „Az egyik sátor még el sem készült, s a lányok meg a szolgálók már a másik falait is fölállították, a görbe szarufákat beleszorították a koszorúfa lyukaiba, helyzetették az ajtófélfát, s nyomban a csergék fölrakásához láttak. Mire leszállt az este, mind a két sátor készen, puha selymes szőnyegekkel fészek módjára kibéelve, a rácsfalakra akasztott kendőkkel földészítve várta lakóit. Fekete tüzet hozott cserépszilkében,

a sátor közepére helyezett kerek, lapos kőre tette, megfújogatta, vékony gallyal táplálta” (I/183.). És megtudjuk, hogy volt úrisátor és szolgálház meg veremház is, és asszonyház, külön fürdősátor, hogy a sátor része az ajtónemez, hogy a satornak bőrteteje van. „Az asszonyház a nagy sától mintegy húslépésnyire állott. Ugyancsak sátor, de valamivel kisebb az úri satornál s világosabb, szebb csergével borítva. A koszorúfa nyílásán kéken csavargózott a füst” (I/12.). De Balsam faházat akar építtetni: minden reggel az volt az első szava, mikor kezdik építeni. Ő adott utasítást, milyen legyen az épület: „Hány öl hosszú, hágy öl széles legyen, milyen oszlopok tartsák, hogyan faragják a gerendákat, hogy csinálják az ablakokat, az egészet pedig faragott kövekre rakják, belül polyvás agyaggal simára verjék, nagyobb, szebb legyen, mint Türje úré. S már itt az ős, nemsokára beköszönt az őszi sör ünnepe . . .” (I/14.).

Az étkezési szokásoknak és a konyhai felszerelésnek is szemléletes képét adja az író: „Jó zsíros húsoskását főztek az asszonyok, s erős óbort készítettek egy kancsóba . . .” (I/29–30.); „Játék belépett az evőszékkel, Gürü kenyérrrel, sajttal, szőlővel, almával és egy kancsó savanyú tejjel” (I/143.); „Országszerte tudták, hogy a kapgán roppantul kedveli a borsos *asiklu ve kids*-et, így aztán, ha tartományában utazott, mindenütt ezzel vendégelték. Csömörig kínálgatták mézben főtt körtével, meggyel, erdei szederrel, áfonyával meg mézes csemegével is” (II/224.); „Na, most ehetnek lóhúst, *karabagrimot* vagy mi a fenét, még a nevüket sem tudják” (I/152.); „A karcsú, fekete szolgáló *karabaglint* s tejbe aprított kölest: *tarikot* tett az evőszékre nehéz, vert aranytálon” (I/398.) – (eredeti kiemelések).

Bese úr a Balaton környékét uralta, és „szőlői voltak Lábdiában. Első útja minden reggel odavezetett. Szeretett gyönyörködni a sűrű szőlőbokrokban, az aranylő fürtökben . . .” (I/17.). És bár Kovács Károly azt írja a már többször említett írásában, hogy ebben a korban a szőlőművelés ritka lehetett, a szavak mást mutatnak, mert mind a bor, mind a szőlő szavunk török eredetű, és korai adatok vannak mindkettőről. A szüret leírása mindenestre a regény szép része, merész életkép, mondja róla az említett szerző: „Minden olyan szép s vidám volt, Bese úr fiatalos képpel nézte. A Nap melegen süttött, pirosan s kéken ragyogtak a szőlőlevelek, aranyosan s vörösén az érett fürtök. Az asszonyok fehér kendői, szoknyái, a lányok szőke, barna feje, gömbölyded lábikrái villogtak a fényben. Sárga s rozsdabarna erdők göndörödtek a csúcsos hegyeken, néhol a mezítelen sziklaoszlopok úgy bújtak ki belőlük, mint lábszárak az ingből. Gömbölyded kis pucér felhők heverték az égen

hangtalan nevetéssel. A tőkék között valamelyik nő hangosan sikított. Harsány férfikacagás felelt rá. Utána ismét fölzendült a dal:

Szödd a szőlőt, szép mönyecske,
Tödd kosárba, kisleány . . .

Bese úr nevetett. Biccentett Szerető felé: – Tombolj, leányom, hadd csurogjon a leve! (. . .) Most Játék szállt a kádba. Jól fölötötte ő is a szoknyáját, barna lábát, fehér combját megmosta egy tekenőben, tapsolt, nekifutott, fölugrott a kád szélére, s ügyesen behuppant. S olyan sebesen járta, úgy forgolódott, ficánkodott, úgy kapkodta fürge lábát, miközben kezével a halántékát fogta, hogy vadul röpködő vastag, barna hajfonatai a szemébe ne csapjanak, mintha tüzet nyelt volna . . .” (I/127.).

A hétköznapiok bemutatását is érdemes megemlítenünk, mert itt is a szavaknak van korfestő erejük: „. . . az udvarosok ellátták a felügyelet dolgát, a parasztok dolgoztak. Időről időre behordták a gabonát, szénát, árpát, komlót, a vágni való állatot, a méhészek a mézet, a halászok a halat, a pákászok a csíkot, rákot, gyékényböngyöt, télen a nádat, a kanászok a malacot, szalonnát, sódort, a gulyások a sajtot, túró, a lovászok a kancatejet, igáslovat, fiatal csikót . . .” (I/25.).

A hitvilággal, a szokások egész sorával is megismerkedhetünk. Megtudjuk, hogy pl. rossz jel, ha a „béka vertyegett”, de jó jel, amikor a pók ereszkedett le a sátor szarufájáról (I/23.); az áldott állapotban levő Csillagot tanácsokkal látják el: kenje meg mellét vajjal, hogy ki ne sebesedjék; ne hagyja magára a csecsemőt, mert a vadlány ellopja hangját, nyelvét; ha vézna lesz a gyerek, fürdesse diólevél főzetében. „Varjat, baglyot ne tőrjön a ház körül, hiszen tudja, hogy ezek Kuj fejedelem madarai”, ezeket el kell zavarni, de nem szabad őket megölni, mert „Kuj fejedelem megbosszulja” (II/327.). És olvashatunk a regényben a Világügyelőről, a Világvigyázó férfiről, ez „nyilván a vogul hitvilágból való motívum”,²⁰ meg van egy motívum, mely ismert a dél-dunántúli mese- és mondavilágban is: a Hétszűnyű Kaponyányi Monyók. „Ha most előbújna Hétszűnyű Kaponyányi Monyók, táncra perdülne vele. Hogy lengne hosszú, fehér szakála a kisistennek” (I/168.). Apsa, a táltos is mesélt róla: „És szólott az alsó világról, ahová lyukon lehet leszállni egy rengeteg kellős közepén, s odalent Menkük, elátkozott vén banyák, kővé vált fejedelmek és gyönyörű lányok laknak, s ott uralkodik Hétszűnyű Kaponyányi Monyók” (I/231.).

Pogány szokások szerint Eribülsü lelkének áldoznak, Bülsü bálványánál „megölt ló fehérre tisztogatott koponyája” található (I/213.). A „táltosok ruhája, eszközei, viselkedése, révülése ugyanolyan, mint a

jakut, karagassz vagy a szojot sámánoké. A híres dob bőrfelületének rajzai is a mitikus világmagyarázat jelképei, csak fémkarikák vagy színes kavicsok helyett Kodolányinál békát tesznek a bőrre . . . A *kalim* vagy a küszöbkultusz szintén ismert szokás a primitív-nomád népeknél . . . a pogány szellemvilág hierarchiája is ismerte a főisten fogalmát. Neveztek öregistennek is, Tengrinek is, Ukkonnak is. Ám az a lényeg, hogy implicite adva van itt az egyistenhívés lehetősége. Fontos kapocs *Küldis akszin*, hiszen a keresztyén *Boldogasszony-kultusz* tapadhat hozzá”.²¹ (Eredeti kiemelés.)

A pogány világban játszanak is az emberek, „találós kérdéseket dobálgatnak egymásnak . . . »Egy likon bé, kettőn ki, s amikor bent van, akkor vagyon kint, mi az?« – kérdi Kücsid . . . »Gatya!« – kiáltja a fiatal Mogd harsányan. S nevetnek” (I/354.). Az urak kedvelt játéka az asik, melyet báránylapockákkal játszottak (II/377–78.).

A X. század hangulatát idézik a kor politikai eseményeiről, valamint a történelmi múlttól szóló részek is. Történelmünk hőseit és gyászos eseményeit sokszor emlegetik a szereplők is, és az elbeszélő részekben is gyakran van rájuk utalás. Pl. „Legelőbb is meg kell várunk, míg Gyécs úr meghív Atil városába, hogy tanácskozzunk. Ha Toksuny úr átadja neki a fejedelmi kardot, ez nem történhetik tanácskozás nélkül . . . Választhatunk rátermett kánokat is, olyanokat, akik méltók legyenek Eribülsü, Lél, Edü, Botond vagy Árpád kagán emlékéhez. Új sereget állíthatunk, s alkalmas időben rámehetünk a vén Ottóra . . . Vissza lehetne fizetni az augsburgi gyalázatot” (I/286.). „Türje úr igen jó családból származott. Hét őse közül egy Álmucs fejedelem kedves híve volt, egy másik pedig elveszett a besenyőkkel vívott harcban. Ugyancsak egyik őse hősködött a dunai bolgárok földjén is a rúmiak ellen, majd teuton földön járt követségben, s része volt a morvák elleni szövetség megkötésében. Apja Lél úr seregében pusztult el Merseburgnál” (I/178–79.).

Arra is van több megjegyzés a regényben, hogy a magyarokkal együtt más népek is éltek: vannak itt szlávok, türkök, besenyők, kazárok is, és volt olyan alkalom, amikor „türk meg magyar dalok keveredtek össze az egyre forróbb levegőben . . .

Khora kirzene

Khora korgaba szira barasz,

Khirle kirzene

Khirle korgaba szira barasz!” (I/243.)

És a nyelvek keverednek is: „Mind magyariek voltak, mind egyetértettek abban, hogy ezen a földön csak magyariek uralkodhatnak, de

hogyan? Ebben már nem vallottak egy véleményt. Harsogó vitaközlésük betöltötte a környéket. Kozárul beszéltek, de sűrűn vegyítettek közé magyeri szavakat, főképpen szidalmakat” (II/387.).

3. 1. Az archaizálás (nyelvi régiesítés) a stílusárnyalás egyik eszköze. Az archaizmusnak (régieségnek) különleges értéke van. Olyan kifejezőeszköz, „amely a kérdéses korban csupán vagy túlnyomólag meghatározott céllal, éppen régies színe miatt használatos” – írja Tompa József.²² Majd a továbbiakban így folytatja: „A művészi stílusban mindig régies hatású lehet minden bármikor élő zölég – vagy legalább az alkotás idején – egészen vagy jórészt elavult, a természetes használatban már nem vagy alig-alig élő hangtani, szókészleti, továbbá alak- és mondattani eszköz, ha a szerző éppen saját ságánál fogva alkalmazzá stílusinformációinak kifejezésére”²³ (eredeti kiemelés). Nyelvünkben sok olyan szó és nyelvtani szerkezet volt és van, mely – mivel ma már nem (vagy nem mindenütt) használatos –, alkalmas eszköze lehet művészi árnyalatok kifejezésére. Az archaizmusokat alkalmazó íróknak jól kell ismernie annak a kornak a nyelvét, amelyben művének története játszódik, mert „bármely időben elavult kifejezőeszközöket kelt is életre a szerző egy meghatározott múltbeli világot, neki az archaizmusokat valamiképp az alkotás korának nyelvi szinkroniájába kell átemelnie”²⁴ (eredeti kiemelés).

Minél régebbi korba megy vissza az író, annál nehezebb a régiesítés. Kodolányinak sem volt könnyű dolga, mert a X. századi magyar nyelvről nincs sok hiteles adatunk.

3. 2. A *Pogány tüzek*ben, mint a XIII. századot bemutató történelmi regényeiben is, a *réginek* és a *népinek* az azonosítását látjuk. A *Pogány tüzek* olvasójának azonnal feltűnnek az ő-ző nyelvjárási alakok, továbbá szembetűnik, hogy a Kodolányi rekonstruálta nyelv zártabban hangzik, mint a mai nyelv, de vannak nyíltabb magánhangzós szóalakok is a regényben, elbeszélő múltat is használ, ma már furcsának ható képzőkkel él, és felismerünk jó néhány szláv jövevényszót is (ezek „szlávok” alakúak, még nem „idomultak” nyelvünkhöz). És mint a fentebb idézett részekben láthatjuk, sok, számunkra ismeretlen szó is található a regényben.

A régieségek (és álrégieségek) a párbeszédes részekben vannak, tehát Kodolányi csak szereplőit beszélteti a „régii” nyelven, és ez mindenképpen dicséretre méltó. Az elbeszélő részekben csak elvétve vannak archaizmusok.

Kodolányi archaizálásának bemutatása előtt lássunk néhány példát a *Pogány tüzek* párbeszédese részeiből:

„– Örvendözünk, uram, mindnyájan.

– Osztán mit akar az pap?

– Megmondá, uram, hogy valakik pagányok ez helyön, az igaz útra s Jézus urunk vizére vezérli űköt.

– Engöm es, hé?

– Nyilván tégöd es, uram.

Bese úr kevélyen mosolygott.

– Valék én má Nyugoton es, azhol annyi a krösztýén egyház, mint ett a szőlőtúke. Annyi a kreszt, mint ett a karó. Annyi a füstölő, mint ett a szőlőfürt. Valék Keletön es, rúmi földön, ott meg annyi a palástos pap, mint ett a bukor. Annyi az arany egyházi edény, mint ett a kúdarab. Bülcsü urat es vízbe meríték. S én mégsem levék krösztýén” (I/18.).

„– Isten éltesön, uram, sokáig.

– Kettőt veszök.

– Adjon nekik Ukkon bő gyermekáldást.

– Te lányaidat. Játékot meg Szeretőt.

– Ó, uram – hajlongott Szereda. – Ránk tekénte az Nap!

– Ott lakoznak majd – mutatott Balsam sátrára. – Mond meg nékiek. Te kedég – fordult Csépánhoz – ügyelj, hogy mindönük meglegyön. S ki-ki második s harmadik feleségömnek tekéntse űket” (I/147.).

Kodolányi utal arra is, hogy ez a nyelv nem olyan, mint amilyen korábban volt. Bese úr „legszívesebben azon a régi, kemény nyelven beszélt volna ma is, amin apái, de hát ki értené ma már azt a nyelvet a fiatalok közül?” (I/13–4.).

Ö-ző alakok a regényben: sömmi, sönki, mönnek, töhettök, löhet, öhetnék, röggel, szörént, szöröncsétlen, mönyecske, kögyetlen, vödd; embör, Péntök, szégyön, fejödelöm; kényös, jelönti, segödelme, terömtévé, érdömiért, derökam, gerönda, gyermeköt, hiszöm; nyelvön, helyön, rendöt, népöt, kettödöt, űköt, vermöt, érzöm, menjön, szántson-vessön, megnézöm; veteködhetik, mívelködnél, kresztölködének, emböremléközet stb.

Zárt magánhangzós alakok: ű, űköt, űnagysága, bűr, kúdarab, túle; bülcs, bülcsesség, sütét, ürdüng; gondol, ulyan, hun, táltus, bukor, bár-suny, menyasszun; íjjel-nappal, szegín, ítel, szeríncsítlen, bíkín, felesíg; hitit, emberit stb.

Nyílt magánhangzós alakok: velág, másvelág, kénjában, kémél, sért (sírt), megszóledül, tekéntsed, kénozd, ordét, ett (itt), mennél (minél) stb.

Labiális magánhangzós alakok: mü, münk, tük (ti), ügön-ügön, küsed, kücsit-nagyon, ügün, dücsősége, üdő, üsmerik; csiripol; rendülé (rendel-
lé) stb.

Illabiális magánhangzós alakok: mível, földmívelő, izen, iget (üget), feredőház; tebet, geder stb.

Diftongusos alakok: jaó, saó, szaó, szeép, Jeézus.

L nélküli alakok: bódog, Bódogakszin, bódogtalan, dógodra, vónál, erkőcsös, föld stb.

Hasonulás nélküli szavak: házval, zsírval, lányaidval, ékszerszámokkal.

A hiátus megmarad a magánhangzók között: küet, küetség, réülsz.

A vonatkozó névmások alakjai: azmi, azki, azkik, azhol.

A *be* és *bele* igekötők hosszú magánhangzósak: béhinti, béüle, béjutni, béjárék, belévoncsolni stb.

Van a regényben affrikálódott és anélküli mássalhangzó is: gyütt, jüttment.

Van, ahol nincs dezaffrikálódás: gyisznó, térgy.

A régiesség hangulatát keltő képzett szavak: fütözni, tanogat, futosgált, megrészegszik; gyógyejt, fordejt, tanejt, szabadejt, vezejt; számadoltatás, gyönyörvetős, kicsinység (kicsit), küesség (kissé).

Rövidített szóalakok: valamék (valamelyik), tám (talám = talán).

Az esetragok: -bul, -bül, -tul, -tül, -rul, -rül, a mai -nak helyett az eredeti -nek található a *világnek* szóalakban.

Kodolányi az igeragozásban sokszor a hosszabb alakot részesíti előnyben: állasz, szólottál, szólani, de van rövidebb alak is: elfuttam; archaikus a visesz, leszesz igealak is.

Az elbeszélő múlt gyakori a befejezett múlt mellett: érkeze, beüle, üte szállást, mondá, befödé, látám, kimenék, megnézém, kapánk, elválánk. Van folyamatos múlt idejű igealak a regényben, mely a múltban befejezetlen vagy rendszeresen ismétlődő cselekvést fejezi ki: szürok vala, alétja vala.

Ugyancsak régies hangulatot keltenek a következő szavak: műte (mióta), puzdra (tegez, nyíltok), idnap (ünnep), ravasz (róka jelentésben), singnyi szakáll (a sing német eredetű szó, hosszmérték neve, a XIV. századból van rá adatunk), turgul madár (turul), abajgat, arculat (arc), bihal (bivaly), szokmány, kalánszömű, lányecska, akszin, dambora (tambura), pénza (pézn), jonkább (inkább), jobadzi (jobbágy), hódnap (hónap), nyevolya (nyavalya), sögkele, szabados, bacsa (tiszántúli tájszó, számadó juhászt jelent), dacs (darázs), jorgalmatos, tőtikélő, uruszág, szuárvány, fiódum, térdi kalácsa stb.; a tisztség- és méltóságnevek: kán,

kagán (csakán), horka, kende, folnagy, száznagy, ezernagy; a szláv jövevényszavak: kreszt, kresztyén, miloszt, krácsun, proszt, szluga, pagán (a szlávból vettük át, de a latinból ered). Szláv szó is van a regényben: a pomiluj például („Jaj, jaj, Isten bulcsássa meg büneinket! Jézus, segélj! Mária, Boldogakszin, könyörülj rajtunk! *Pomiluj, pomiluj!*” (I/312.), eredeti kiemelés).

3. 3. Kodolányi nyelvének forrása a népnyelv és a régi nyelv, de vannak saját „találmányai” is. Abban a korban, ahova a *Pogány tüzek* vezet vissza bennünket az író, még nem alakultak ki a nyelvjárástípusok, de egy-egy törzsre jellemző lehetett nyelve/nyelvjárása. A Balaton környéke azonban nem ö-ző nyelvjárású, igaz, van a mai dunántúli nyelvjárásnak egy kis része (az északnyugati részen), amelyre jellemző az ö-zés. Kodolányi ö-zése inkább az ormánságira emlékeztet, s ez nem véletlen. A korábban írott *Sötétség* vagy a *Szép Zsuzska* című elbeszéléseinek az Ormánság parasztságának rettenetes állapota volt az ihletője, és ezekben a műveiben (is) az ormánsági tájszólás sajátosságait, az ö-zést használta fel, és diftongusokat is alkalmazott. A *Süllyedő világban* pedig elragadtatással ír az ormánsági tájszólásról: „. . . gyönyörködöm találó kifejezéseikben, különös szavaikban, eddig sohasem sejtett nyelvünk szépségében. Olyan lágy, olyan zenei és édes ez a nyelv, hogy még az apám tiszta, szabatos magyarságát is szegényesnek érzem mellette.”²⁵ A *Pogány tüzek*ben azonban jócskán vannak eltérések ettől a nyelvjárástól.

De ennél fontosabb az a tény, hogy az ómagyar kor elején a magyar magánhangzórendszerből hiányzik az ö hang! S ekkor még nincs *dzs* hangunk sem (a regényben viszont jobadzsik vannak, és az egyik táltost Dzsídnak hívják!), viszont volt egy *dzsj*-féle hangunk. A korai magyar mássalhangzók közül hiányzik a *c*, *zs*, *dz*, *v* és kétes a *ty* megléte (de ezeket a hangokat nem lehet mellőzni, ezt nem is kérhetjük számon az írótól).

Az Ormánság sok ősi szóalakot őriz, ezek közül a regényben többek között a következők találhatók meg: műte (mióta), hutyon (Kodolányinál: hutyán vagy hutyun), ű, űk, főd, dógozik, kokas, gyükér, üsmer, üdő (de ezek más nyelvjárásokban is megvannak). Nincs viszont az Ormánságban *szuvárvány* (de van a XVI. század nyelvében), gondol, nyevolya, ordét (a XV. századból van ordeit szavunk), ulyan, kémél, teként, sükerült (a régi nyelvben az i-s alak a korábbi, az ü-sre a XVIII. századból van adatunk) stb.²⁶

A régi magyar nyelv szavai közül való pl. az angyal, sér, bársuny (régén *n*-nel), bulcsát (bocsát), volt bülcs szavunk, lehetett tehát bülcsesség is (?), félszer, bin (bün), uruszág, ürdüng, mível, bihal (ez nyelvjárási

szinten maradt). A mai *is* helyett *es* szavunk volt, a *mü* (mi) hosszú magánhangzós volt (miü > mű vagy mí), és volt *szernyű* alakú szavunk, a *magyar* egyik alakváltozata – Bárczi Géza szerint – a *magyer*.²⁷ Boszurkán alakú azonban nem volt a boszorkány (de a votjákban a második magánhangzó valóban *u*), a *pedig* régi alakja a *kedig* volt, ahogy Kodolányi is használta, és van adatunk arra is, hogy volt *jonkább* szavunk (inkább) – a Huszita bibliában is megvan, az *édes* helyett *ézös*-t használ Kodolányi (az Ómagyar Mária-siralom módján). Régi szóalak a *menyasszun* (XVIII. századi adat), az *íjjel* (XV. századi adat van róla), és volt *szüv* (szív) alakú szavunk is, meg kénoz is (de *ë*-vel). Az *asszony* szavunk alán jövevényszó, eredetileg fejedelemasszonyt, királynét jelentett, és a Halotti beszéd olvasata szerint *achszin*, és nem *akszin*. A szó eredeti jelentését azonban jól ismerte Kodolányi. A X. századinál későbbi szóalak a *tindér*, a már említett *nyevolya*, a *környös-környül* stb. A *csalma* pl. 1718 óta ismeretes nyelvünkben. A *gyön* szóalak is későbbi, mint a *jön*, mert affrikálódás csak a XVI. században következik be.²⁸

3. 4. Kodolányi tehát válogat a tájnyelvi és régies hangtani és szókészleti eszközökből, „helyenként nem is okvetlenül egy rendszerre jellemző elemekből kombinálva össze a végső stíluseffektust” – írja Tompa József.²⁹ A szavak hangalakja nem mindig tudományos forrás értékű, régiesítése „nyelvtörténeti szempontból téves vagy túlzó”.³⁰

Kodolányi teljes nyelvi rekonstrukcióra törekedett a XIII. századot bemutató regényeiben is. Ezekben is megtalálhatjuk azoknak a szavaknak egy részét, melyek előfordulnak a *Pogány tüzek*ben is: ilyenek például az *ézes*, a *fiod*, a *miloszt*, az *akszin*. A *vas fia*iban olvashatjuk, hogy „az asszonyt ők akszinnak mondják” (I/241.). A *Pogány tüzek*ben pedig ez áll: Bese úr „túlzott tisztelettel, szinte hízelgéssel nevezte Balsamot *akszinnak* – asszonymak –, noha nem fejedelmi személy. De már másfelé is ez volt a szokás, a szállások urainak házában mindenfelé asszonymak szólongatták az úrnőt” (I/16.). Kodolányi tehát azt is tudta, hogy miként változott e szavunk jelentése.

Mert Kodolányi készült, tanult. 1942 februárjában ezt írta: „... ne hívjatok. Hagyjatok magamra. Lássátok, nagy fába vágtam a fejszemet: hatkötetes történelmi regényen dolgozom. Ismernem kell az ezer évvel ezelőtt élt élet minden ága-bogát. Ismernem kell a vogul istenidéző énekeket és a csuvasz áldozati imádságokat. Tudnom kell, milyen volt az eke, a lakóház, a sátor, mely lófajtákat, szarvasmarhákat, juhokat tenyésztettek, hogyan főzték az ételt, s miként házasodtak. Tisztában kell lennem az ország akkori földrajzi viszonyaival, a vadakkal és halak-

kal, a fegyverekkel és a hadi taktikával. Benne kell élnem egy világban úgy, mintha a fülemmel hallanám, szememmel látnám, kezemmel érinteném.”³¹ És a régi nyelvet is tanulmányozta, mert a nyelv felfogása szerint „a nemzeti kultúrát, a népi egyéniséget jelöli meg, ezért tartotta oly fontosnak, hogy regényalakjainak nyelve a magyar középkor vagy éppen a Volga menti előmagyarok gondolkodását és beszédmódját idézze fel”.³² Németh László írta 1941-ben a középkori regényekkel kapcsolatban, hogy „ahol adat van: az autodidakta tudja; ahol nincs adat: a költő kitalálja”.³³

3. 5. Kodolányi történelmi regényeinek archaizálására felfigyeltek a nyelvészek. A *Julianus barát* archaizáló nyelvhasználata ellen emelte fel szavát a korszak tekintélyes nyelvtudósa, Mészöly Gedeon. 1941-ben két közleményben bírálta Kodolányit, az egyik cikkének címe *Régieskedhetnemség*, a másiké: *Kodolányi János olyat mond, ami nincs*. Többek között ezt írja a nyelvtudós: „Ő nem csupán nyelvtörténeti fejtegetéseiben botladozik, ő *szépíró*nak is vétkezik a magyar nyelv, a szép stílus ellen . . . ízléstelenül összekever bár valóságos, de ma már furcsaság ómagyar szavakkal soha nem is volt álrégiességeket és nyelvjárási gyártmányokat és újszerű germanizmusokat és pesti aszfalton díszlő stílusvirágokat.”³⁴ Bárcki Géza is elmarasztalja az író: „Tudjuk, milyen bántó Kodolányi egyes munkáiban a régieskedés, persze ez méghozzá teljesen hamis, az átlagolvasó számára csak fárasztó, a nyelvész számára bosszantó és illúziórontó.”³⁵ Tompa József is hasonlóan vélekedik: „Kodolányi is melléfogott némelyik említett esetben a maga merész régiesítése során.”³⁶

A koholt nyelvi elemeket felhasználva Bárány Tamás irodalmi karikatúragyűjteményében Kodolányiról is torzképet alkot. Tompa József idéz ebből, pl. a következőket: „Ketu keritu elmengyen átal sátorunak figgenyin, is szaólétsa Unguzut, oz Tengri istenös tátosátut!” „Oz jaónak szerivel kajátom Tengri üsten röttönötösu átkát fejedre, dzsíkó uru, hahogy nem oz Tengri türvinye szerintu veszzs akszint mogudhu”³⁷ stb. stb.

4. A goromba támadásokat nem hagyhatta szó nélkül Kodolányi, a kialakult vita csúnya hangneme sem eshetett jól neki. Hogy mi volt a célja az archaizálással, az illúziókeltésnek eme módjával, neki magának kellett megmagyaráznia: „A szerző célja és szándéka csupán az volt, hogy éreztesse az olvasóval az idő távolságát, dimenzióit, gyűrűzéseit. Hogy ne csak egy letűnt kor archeológiai, néprajzi, földrajzi stb. eszközökkel való rekonstruálását lássa, a terekét, ahová az embereket állíthatja, hanem az idő távolságait, rétegződéseit is, amikben az emberek

éltek. Nem nyelvészetileg pontos és tévedhetetlen rekonstrukciót akartam tehát végbevinni, hanem művészi eszközökkel illúziót elővarázsolni, mintha az ábrázolt emberek s az elmondott események valamikor a XIII. században szerepelnének.”³⁸ Amikor *A vas fia* 1961-ben ismét megjelent, Kodolányi utószót fűzött hozzá, s ezt írta: „A nyelvtudomány lombikjából elővett nyelvvel az író semmit sem kezdhet. Ez csupán holmi naturalizmus. Művészi illúziót azonban nem kelt. Kérek tehát mindenkit, ne folytassa a nyelvészeti bolhászkodást (. . .) Nem nyelvészetileg pontos és tévedhetetlen rekonstrukciót akartam végbevinni, hanem művészi eszközökkel illúziót elővarázsolni . . . , a tér koordinátái mellé az idő koordinátáit, hogy világuk teljes kerek világ legyen, s az ábrázolt élet halhatatlan.”³⁹

5. Kodolányi névadásáról külön kell szólnunk, mert névadását igazán nem érheti elmarasztaló bírálat. A *Pogány tüzekben* előforduló nevek jó része megtalálható Kálmán Bélának *A nevek világa* című könyvében (is).

Régi neveink egyeleműek és kezdetben motiváltak voltak. Kodolányi néhány esetben meg is adja a motivációt: a Csimasz női név, a nő kis vakarcs volt, csúnya és sovány, „ezért nevezték el Csimasznak”; Kara „feketébb Bösnél, ezért nevezték Karának”; Csillag „tulajdonságát jelentette: szeretett tiszta éjszakákon kóborolni”; Gomba „tömzsi gyerek-lány” volt; „– Nyulacskáknak neveznek. A név illik is reá, mert olyan lábszára van, mint a nyúlnak”.

A regényben magyar és nem magyar eredetű nevek egyaránt vannak.

Kazár eredetű nevek: Bese, a Sas (Kálmán Bélánál kánya), Barsz, a Párduc, Altin, az Aranyos, Bulán, a Bölény (a török totemisztikus névadásban nagy szerepük volt a ragadozó madaraknak és egyéb állatoknak).

A szláv keresztény rabszolgák: Szereda, Péntök, Szombat, és nem véletlenül, mert a napokat jelentő köznevek szláv eredetűek.

Hiteles név a Melegdi is (a veszprémvölgyi apácák alapítólevelében is megtalálható – 997 előtti adat).

És persze a többi név is beleillik a kor névadási rendszerébe.

Óvó nevek: Nemvaló, Nemvagy, Mavagy, Névtelen.

Bóknévek női névként: Gyöngy, Balsam, Virág, Kedves, Ojcs, a Holdacska, Szerető, Örömes.

Testalkatra vonatkozik: Kücsid, Kücsüm.

Állatnév: Arslán (oroszlán), Farkas, Hölgy, a Menyét, Karvaly.

Növénnyel kapcsolatos: Mogd, Árpád, Gomba.

Méltóságnevekből alakult személynevek: Bős (vagy török eredetű, vagy eredeti magyar szó, jelentése: gazdag), Gyécse (ebből lett hibás olvasással a Géza nevünk).

Testrésze utaló nevek: Boka, Files.

Haj vagy a bőr színe: Piros, Fekete.

Jellemre valló nevek: Ravasz, Kevély, Tompa, Játék (aki játszik, vagy akivel játszanak).

Testi tulajdonságra utalnak: Csipás, Hosszú, Tar.

Foglalkozásra utaló név a Keve (molnárok neve volt).

Csepánból lett az István nevünk. Az Attila atyuskát jelent.

Egyéb nevek a regényből: Kanocs, Patádi, Emelő, Túrje, Mikule, Güzü, Erdim, Tarhocs, Brokát, Pöttönd, Gyécs stb.

Történelmi és mondabeli nevek is vannak a regényben, sokszor a régi alakjukban: Bülsü (Bulcsu), Toksun (Taksony), Lél (Lehel), Álmuca fejedelem (Álmos), Ajtony, Emesü, Botond, a Géza a regényben Gyécsa ~ Gyécse ~ Gyüecse.

A többi történelmi regényben is – Tompa József szavaival élve – elhíphetően kavarognak a hagyományos ízü névtípusok.

6. Végezetül hangsúlyoznunk kell, hogy Kodolányi korfestésének és nyelvének illúzióeltű ereje vitathatatlan. Annak ellenére, hogy a szigorú nyelvészek más szemmel nézik a regények nyelvi adatait. S ha vannak is a történelmi regényekben, és a Pogány tüzekben is nyelvi „lehetetlenségek” vagy későbbi korokban megjelenő szavak, ezeknek is – a hibás alakoknak is! – van hangulati értékük, és fogadjuk el, hogy Kodolányi archaizálása hangulati természetű. Ne folytassunk tehát „nyelvészeti bolhászkozást” – ahogy ő mondja, élvezzük inkább színes tájleírásait, kifejező szóképeit – szép hasonlatait, felsorolásait. Bár néha fárasztóan hatnak a párbeszédes részek, feloldóan hatnak a leírások, s ha az olvasó igazán akarja, elmerülhet az emlékek, a látomásos világában. És ne feledjük el, amit Eco mondott: vegyük komolyan ezt a világot. De ne keressünk benne – a nyelvi adatokban sem – tudományos igazságot.

JEGYZETEK

- ¹ Fülöp László: Egy regényről és az életműről (A Boldog békeidők olvasása közben), *Alföld*, 1983/12. 7.
- ² Miklós Róbert: *Magyar irodalmi lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 656–57.
- ³ Fülöp László: uo.
- ⁴ Csűrös Miklós: *A magyar irodalom története 1945–1978*, A próza, III/1, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 412.
- ⁵ Csűrös Miklós: i. m. 423.
- ⁶ Csűrös Miklós: uo.
- ⁷ Kovács Kálmán: Kodolányi János: Pogány tüzek, *Kritika*, 1969/6. 45.
- ⁸ *A magyarok krónikája*, Glatz Ferenc (szerk.), Officina Nova, Budapest, 1995, 44–47.
- ⁹ Kovács Kálmán: i. m. 46.
- ¹⁰ Kovács Kálmán: uo.
- ¹¹ Kovács Kálmán: i. m. 47.
- ¹² Kovács Kálmán: uo.
- ¹³ Kovács Kálmán: i. m. 49.
- ¹⁴ Kovács Kálmán: i. m. 49–50.
- ¹⁵ Csűrös Miklós: i. m. 411.; Csikesz Sándor (1886–1940) református lelkész és egyetemi tanár
- ¹⁶ Umberto Eco: *Hat séta a fikció erdejében*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. 109.
- ¹⁷ Umberto Eco: i. m. 149.
- ¹⁸ Umberto Eco: i. m. 105.
- ¹⁹ Umberto Eco: i. m. 123.
- ²⁰ Tompa József: *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 129.
- ²¹ Kovács Kálmán: i. m. 48.
- ²² Tompa József: i. m. 166–67.
- ²³ Tompa József: i. m. 168–69.
- ²⁴ Tompa József: i. m. 169.
- ²⁵ Kodolányi János: *Süllyedő világ*, Magvető, Budapest, 1965. 151.
- ²⁶ *Ormánsági Szótár*, Kiss Géza hagyatékából szerkesztette Keresztes Kálmán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952
- ²⁷ Bárczi Géza: *Magyar szófajító szótár*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941
- ²⁸ *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I–IV*. Benkő Loránd (főszerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1984
- ²⁹ Tompa József: i. m. 240.
- ³⁰ Tompa József: i. m. 130.
- ³¹ Idézi: Kornyané Szoboszlay Ágnes, *Alföld*, 1983/12. 29.
- ³² Pomogáts Béla: Kelet és/vagy Nyugat, Julianus barát, *Alföld*, 1983/12. 24.
- ³³ Pomogáts Béla: uo.

-
- ³⁴ Idézi Pomogáts Béla: i. m. 25.
- ³⁵ Bárczi Géza: *Nyelvjárás és irodalmi stílus*, In: A magyar nyelv múltja és jelene, Gondolat, Budapest, 1980. 395. (A tanulmány előadásként hangzott el 1958-ban.)
- ³⁶ Tompa József: i. m. 104.
- ³⁷ Tompa József: i. m. 221.
- ³⁸ Idézi Pomogáts Béla: i. m. 25.
- ³⁹ Idézi Kornyané Szoboszlai Ágnes, *Alföld*, 1983/12. 30.